SADRIDDIN AYNIYNING “ESDALIK” ASARIDA TARIXIY VOQELIK VA SHAXS TASVIRI

Maxliyo boltaboyeva xikmatilla qizi

Osiyo xalqaro universiteti 1- bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tojik va o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Sadriddin Ayniyning “Esdalik” asarida tarixiy voqelikning badiiy ifodasi hamda tarixiy shaxslar obrazining yaratilish mahorati tahlil qilinadi. Asarda XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkiston va Buxoro amirligi hayoti, ijtimoiy-siyosiy muhit, xalqning turmush tarzi, ma’rifatparvarlik g‘oyalari hamda muallifning shaxsiy hayoti bilan bog‘liq voqealar yoritilgan. Tadqiqot davomida asardagi tarixiy haqiqat va badiiy talqin uyg‘unligi, muallifning tarixiy shaxslarni tasvirlashdagi o‘ziga xos uslubi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Sadriddin Ayniy, “Esdalik”, tarixiy voqelik, tarixiy shaxs, memuar janri, Buxoro amirligi, ma’rifatparvarlik, badiiy tasvir, tarixiy haqiqat, adabiy meros.

XX asr Markaziy Osiyo adabiyotida memuar va avtobiografik asarlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday asarlar nafaqat adabiy, balki tarixiy manba sifatida ham qimmatlidir. Sadriddin Ayniyning “Esdalik” asari ana shunday noyob manbalardan biri bo‘lib, unda muallif yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy voqealari, xalq hayoti va tarixiy shaxslar faoliyati keng yoritilgan.

Sadriddin Ayniy o‘z ijodida xalq taqdiri, ma’rifat va ozodlik masalalarini markazga qo‘ygan adibdir. “Esdalik” asari esa uning hayotiy tajribasi va kuzatuvlari asosida yaratilgan bo‘lib, tarixiy voqelikni aks ettirish jihatidan katta ahamiyatga ega. Asarda muallif o‘z davrining muhim voqealarini xolis kuzatuvchi sifatida tasvirlaydi va shu bilan birga ularga o‘z munosabatini ham bildiradi.

Asarda tarixiy voqelikning aks etishi

“Esdalik” asari XIX asrning ikkinchi yarmi hamda XX asr boshlaridagi Buxoro amirligi va Turkiston hayotini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Muallif o‘z xotiralari orqali o‘sha davrdagi siyosiy tuzum, diniy muassasalar, ta’lim tizimi, iqtisodiy ahvol va xalq turmushini batafsil tasvirlaydi.

Asarda Buxoro amirligidagi ijtimoiy tengsizlik, amaldorlarning zo‘ravonligi va xalqning og‘ir turmushi real voqealar asosida yoritilgan. Ayniy ushbu voqealarni tasvirlar ekan, tarixiy haqiqatdan chekinmaydi. U ko‘plab voqealarning bevosita guvohi bo‘lganligi sababli asarda tarixiy aniqlik va ishonchlilik yuqori darajada namoyon bo‘ladi.

Muallifning bolalik va yoshlik davriga oid xotiralari orqali Buxoro madrasalaridagi ta’lim tizimi, talabalar hayoti va o‘sha davr madaniy muhiti haqida muhim ma’lumotlar beriladi. Bu tasvirlar tarixchilar uchun ham qimmatli material bo‘lib xizmat qiladi.

Asarda Rossiya imperiyasining Turkistondagi siyosiy ta’siri, jadidchilik harakati va ma’rifatparvarlik g‘oyalarining shakllanish jarayoni ham o‘z aksini topgan. Ayniy tarixiy voqealarni oddiy sanab o‘tmaydi, balki ularning jamiyat taraqqiyotiga ta’sirini ham ko‘rsatishga intiladi.

Tarixiy shaxslar tasviri

“Esdalik” asarining muhim jihatlaridan biri unda ko‘plab tarixiy shaxslarning obrazlari yaratilganidir. Muallif o‘zi uchrashgan yoki faoliyatini kuzatgan kishilar haqida samimiy va haqqoniy fikrlar bildiradi.

Ayniqsa, Ahmad Donish, Fitrat, Munzim, Hamza kabi ma’rifatparvarlarning faoliyatiga oid ma’lumotlar asarning tarixiy qiymatini yanada oshiradi. Muallif ularning ma’rifat yo‘lidagi kurashlarini ehtirom bilan tasvirlaydi. Shu bilan birga, ayrim konservativ ruhoniylar va amaldorlarning salbiy qiyofasi ham ochib beriladi.

Tarixiy shaxslarni tasvirlashda Ayniy idealizatsiyaga berilmaydi. U insonlarning

ham ijobiy, ham salbiy jihatlarini ko‘rsatishga harakat qiladi. Bu esa obrazlarning hayotiy va ishonarli chiqishini ta’minlaydi.

Muallifning o‘zi ham asarda markaziy obrazlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq u o‘z shaxsiyatini ulug‘lashga intilmaydi. Aksincha, boshidan kechirgan qiyinchiliklar, xatolar va izlanishlarni samimiy tarzda bayon qiladi. Natijada muallif obrazi tarixiy shaxs va oddiy inson sifatida uyg‘unlashadi.

Tarixiy haqiqat va badiiy talqin uyg‘unligi

“Esdalik” memuar asar bo‘lishiga qaramay, unda badiiylik unsurlari ham muhim o‘rin tutadi. Muallif tarixiy voqealarni quruq faktlar shaklida emas, balki badiiy tasvir vositalari orqali ifodalaydi.

Asardagi tabiat manzaralari, xalq hayoti bilan bog‘liq lavhalar va portret chizgilari voqealarning ta’sirchanligini oshiradi. Ayniy o‘z xotiralarini hikoya qilish jarayonida dialog, tavsif va psixologik tasvirlardan unumli foydalanadi.

Tarixiy voqelikning badiiy talqini asarning estetik qimmatini belgilaydi. Muallif tarixiy faktlarni saqlagan holda ularni o‘quvchi qalbiga yaqinlashtirishga erishgan. Shu jihatdan “Esdalik” tarixiy hujjat va badiiy asar xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan noyob ijod namunasi hisoblanadi.

Muallif pozitsiyasi va tarixiy tafakkur

Asarda Sadriddin Ayniyning tarixiy tafakkuri yaqqol namoyon bo‘ladi. U jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilm-ma’rifatni ko‘rsatadi. Muallif xalqning jaholat va qoloqlikdan qutulishi uchun ta’lim-tarbiyaning muhimligini ta’kidlaydi.

Ayniyning tarixiy voqealarga munosabati insonparvarlik va adolat tamoyillari bilan belgilanadi. U zulm va jaholatni qoralab, ma’rifat va taraqqiyot tarafdori sifatida maydonga chiqadi. Bu jihat asarning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilab beradi.

Muallif tarixiy shaxslar faoliyatini ham ana shu mezon asosida baholaydi. Xalq

manfaatiga xizmat qilgan insonlarni ulug‘laydi, aksincha, zulm va adolatsizlikka sabab bo‘lgan kuchlarni tanqid qiladi.

Sadriddin Ayniyning “Esdalik” asari tarixiy voqelik va shaxs tasvirining yuksak badiiy namunasidir. Asarda XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Buxoro hamda Turkiston hayoti real voqealar asosida yoritilgan. Muallif tarixiy shaxslarni haqqoniy tasvirlash orqali davr ruhini ochib bera olgan.

Asarning ilmiy va tarixiy ahamiyati shundaki, unda muallif bevosita guvohi bo‘lgan voqealar, davr kishilari va ijtimoiy jarayonlar ishonchli tarzda aks ettirilgan. Shu bilan birga, badiiy tasvir vositalarining mahorat bilan qo‘llanishi “Esdalik”ni yuksak estetik qiymatga ega asarga aylantirgan.

Natijada “Esdalik” nafaqat memuar adabiyotining yirik namunasi, balki Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy xotirasini aks ettiruvchi muhim adabiy yodgorlik sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Ayniy S. Esdaliklar. – Toshkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti, 1960.

Ayniy S. Tanlangan asarlar. 8 jildlik. – Toshkent: Fan, 1978.

Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.

Qosimov B. Milliy uyg‘onish. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.

Rasulov A. Adabiy tanqid va badiiy mahorat. – Toshkent: Fan, 2004.

Yo‘ldoshev Q. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

Mamajonov S. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2006.

Sharipov J. Sadriddin Ayniy va uning adabiy merosi. – Toshkent: Fan, 1988.

Husanboyev O. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin. – Toshkent: Akademnashr, 2015.

To‘xtaboyev M. Memuar janri poetikasi. – Toshkent: Fan, 2018.